

КОГНИТИВНАЯ ОНОМАСТИКА

Г. В. Ткаченко

УДК 811.111'1'373.22

КОГНИТИВНІ СТРУКТУРИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ХРЕМАТОНІМІЙНИХ ЗНАНЬ

Реферат: в запропонованій статті розглядаються основні структури репрезентації хремотонімів в ментальному лексиконі індивіда. Питання побудови моделей та схем організації ментального лексикону привертає велику увагу лінгвістів сьогодні.

Ключові слова: репрезентація знань, хремотонім, ментальний лексикон, фрейм.

Головним завданням когнітивної лінгвістики є дослідження когнітивних структур у мові і будовання моделей та схем знання, які людина використовує в повсякденному житті. Знання, які отримує людина і зберігає в пам'яті, не є об'єктивними. Вони лише є відображенням оточуючого людину світу. Таким чином, не можна точно зобразити, як людина мислить, які структури знання використовує, яким чином ці структури репрезентуються в свідомості та як корелюють між собою. Отже, **актуальним** постає питання: що лежить в основі організації лексикона і що є його найменшою одиницею? **Метою** нашої розвідки є виявити і проаналізувати основні структури репрезентації хремотонімійної лексики в ментальному лексиконі індивіда.

Згідно з твердженням Дж. Андерсена "**репрезентація знань (knowledge representation)** – спосіб пояснення того, як кодуються та обробляються різні типи інформації" [1, с. 445]. Поміж базових структур репрезентації знань дослідники виокремлюють наступні: концепт, фрейм, скрипт, схема, сцена, сценарій. Усі ці структури є основними елементами більш ширшого поняття – **ментального простору**. На думку О. О. Залевської "ментальний простір трактується як відносно невеликий концептуальний набір (conceptual packet), створений для приватних цілей розуміння та дій" [3, с. 132]. Ментальний простір утворюється завжди, коли ми мислимо, розуміємо та висловлюємось. Існує навіть не один ментальний простір (М. Тернер, Ж. Фоконьє).

Схематична структура репрезентації знань представляє для лінгвопсихологів одну з найважливіших загадок людства та привертає велику увагу у сучасній парадигмі наукових знань. Особливий інтерес викликають структурні організації хремотонімів та принципи їх функціонування в ментальному лексиконі індивіда, які дають змогу людині "розуміти відтворене ним слово і знаходити в пам'яті саме те слово, яке найбільш повно відповідає задуму його висловлювання" [4, с. 5]. Питання організації лексикону займають велике місце в сучасних наукових уявленнях когнітивної лінгвістики, лінгвопсихології, зокрема, когнітивної ономастики. Розробкою моделей лексикону розпочали займатися в другій половині ХХ ст. Для розробки теорії організації різних моделей лексикону виникає необхідність постановки експериментів, а для інтерпретації результатів цих методик необхідно розробляти принципи, які пояснюють та забезпечують специфіку лексичної побудови слів в лексиконі людини [18, р. 527-528].

Оскільки одиницею, яка досліджується являються хремотоніми як компонент мовленнєвої здатності людини є всі підстави вийти за межі тільки лінгвістики і зв'язати її з психологією. Для дослідження лексикону людини необхідно водночас враховувати дані, отримані в результаті

вивчення в різних наукових сферах (лінгвістики, психології, когнітології, фізіології та ін.), так як ця розвідка потребує широти погляду і різних думок: “дослідження специфіки лексики людини повинно бути міждисциплінарним та потребує об’єднання зусиль представників широкого кола наук” [4, с. 8]. Лінгвісти та психологи водночас прийшли до висновку про необхідність побудови моделі мовленнєвої здатності [7, с. 106; 5, с. 91-92; 4]. “Появі гіпотез організації лексики передували широкий круг робіт, в яких було виявлено різноманіття різних по силі та по своєму характеру зв’язків між словами в пам’яті людини” [4, с. 15]. **Ю. С. Степанов висуває таке ствердження**, що для того, щоб знайти в пам’яті необхідне слово, людина дотримується зразку якоїсь моделі, яка включає в себе систему асоціативних і логічних схем, які підлягають гіпонімічним відношенням. Асоціації взаємозв’язані між собою та структуровані. Дана гіпотеза знаходить підтвердження в працях У. Боусфілда [17]. Він з’ясував, що весь мовленнєвий матеріал об’єднується в елементи, які відносяться до однієї категорії, яка в свою чергу, можливо, є частиною якоїсь суперсистеми, яка побудована на принципах гіперо-гіпонімічних відносин, які формують певні мережі (сітки). Асоціація з даної сітки взаємодіє з асоціацією з другою сіткою, ідентифікує слово за наявними ознаками та готує для використання. Дж. Діз спробував з’єднати психологічний та лінгвістичний аспекти при аналізі асоціацій. За думкою Дж. Діза для вивчення глибинних когнітивних структур більш за все підходить дослідження вільних асоціацій. Дослідник прийшов до висновку, що асоціативний зв’язок являється індикатором структури лексики, а метод асоціативного експерименту дозволяє розкрити цю структуру і пояснити способи формування внутрішньої системи когнітивних відношень в свідомості людини [19, р. 176-177]. Отже, за наявною інформацією можемо зробити висновок, що внутрішній лексикон людини структурований за певними принципами та ознаками. В той самий час проблему асоціацій досліджував Ч. Осгуд. За його думкою, асоціативна реакція може прямо взаємодіяти з вихідним словом або може бути скритою відповіддю [26, р. 194-195]. В свою чергу розробкою форм репрезентації лексичної інформації займалися Дж. Катц і Дж. Фодор [20, р. 170-210]. Згідно з висновком, який було зроблено у ході дослідження, семантичні та синтаксичні маркери беруть участь в характеристиці будь-якої лексичної одиниці та дозволяють сформулювати необхідне слово або словосполучення. Також існує думка, що такі маркери дозволяють пояснити усі види семантичного зв’язку (М. Маршалл).

Особливу важливість у вивченні питання формування ментального лексики являє структура його організації. Ряд дослідників вважають, що

елементи лексики побудовані за ієрархічним принципом, який часто поєднується з лінійним зв’язком [14; 15]. За даним принципом асоціативний зв’язок реалізується згідно кроків-переходів: перехід від одного концепта до іншого відбувається через верхні та нижні рівні ієрархії, де концепти асоціативно пов’язані між собою. Деякі дослідники запропонували математичну модель побудови асоціативного поля [10, с. 68-69]. Дж. Мендлер також надав спробу побудови структури моделі лексики, яка у своїй більшості схожа із попередньою моделлю [22, р. 109-119]. Згідно його думки, модель структури ментальної організації лексики виглядає наступним чином: ментальний лексикон – ієрархічна система, яка утримує велику кількість рівнів, кожен з яких має блоки, які нараховують п’ять одиниць, об’єднаних загальними категоріями; другий рівень має п’ять категорій, які зв’язані категоріями більш високого рівня. Одиницями даної системи Дж. Мендлер вважає ті, які Дж. Мортон називає “логогенами” [25, р. 40-70].

Інший дослідник, Дж. Міллер, схиляється до трактовки, що одиниці ментального лексики формують сітку [24, р. 43]. В своїх подальших працях Міллер висуває шість гіпотез, незалежних одна від одної, в яких лексична пам’ять подається як: 1) сховище реакцій; 2) перелік асоціативних пар; 3) картинна галерея уявних образів; 4) таксономічне дерево; 5) каталог семантичних понять; 6) частина механізму для створення речень [23, р. 167-173]. Спроба побудувати модель організації ментального лексики була розпочата в роботах Дж. Кіша [21]. Вчений визначив, що лексикон людини складається із сітки висловлених репрезентацій і зв’язків між ними. Слова, а отже і хремотоніми, є одиницями організації досвіду, які повинні бути доступні для розуміння. У свідомості людини хремотоніми репрезентують концепти. Поняття концепту є вельми важливим та необхідним. Існує багато різнотлумачень цього термінопоняття: 1) одиниця, яка утримує усі знання в межах культури, свідомості та мови (Г. Г. Слишкін); 2) усі знання людини про об’єкт (В. Н. Телія); 3) одиниця свідомості, яка пов’язує мислення та мову (О. С. Кубрякова) та ін.

Не менш вагомим для нашої розвідки є термін **ментальний лексикон**, який виник в кінці ХХ ст. з появою когнітивної науки, зокрема таких самостійних галузей як когнітивна граматики, когнітивна психологія, лінгвопсихологія та ін. За загальновідомим визначенням ментальний лексикон – “складник мовної компетенції людини, який містить знання словникового складу мови й зафіксованих за формами номінативних одиниць смислів, що репрезентують інтеріоризовані у свідомості об’єкти та явища дійсності і концептуальну структуру внутрішнього рефлексивного досвіду” [13, с. 319]. Вивчення ментальної

складової мовного наповнення людини має велике значення, адже це – багаторівнева внутрішня будова, яка віддзеркалює ментальний засіб організації онімійної лексики в свідомості окремого індивіда або в етносвідомості. Отже ментальний лексикон містить інтеріоризовану інформацію, яка охоплює знання про зовнішній світ.

Різні люди мають різний онімійний запас, тому, якщо індивід певний онім не знає, це означає, що цей онім не існує в ментальному лексиконі даної людини. Але кожен день людина мусять зустрічатися із новою кількістю онімів та поповнювати свій активний ментальний лексикон [8, с. 235]. Варто зазначити, що ще не існує методів безпосереднього вивчення ментального лексикону, але спроби дослідження мови мозку все ж таки були. Таких шляхів налічено три: а) аналіз актів мовлення, тобто компонування (будування онімійних концептів наявних у ментальному лексиконі); б) проведення експериментів, зокрема психолінгвістичних; в) самоспостереження дослідника, спроба проаналізувати свій власний ментальний лексикон [8, с. 359]. В своїй роботі О. Ю. Карпенко вперше зобразила форми репрезентації власної назви у свідомості людини. Згідно з цією теорією, ономастичні фрейми є групами власних назв, які структуруються в окремі конструкції, що об'єднують й утримують онімні концепти [8, с. 123].

Термін **фрейм** останнім часом часто використовується в роботах із когнітивної лінгвістики. Сьогодні більшість дослідників трактують його по-різному, немає єдиної думки про те, як позначити це поняття, а також не зовсім зрозуміло, що насправді є фреймом [6, с. 155]. Однак беззаперечним є той факт, що в даному випадку порушується проблема способів та структури репрезентації знань. Вперше ввів цей термін у когнітивну лінгвістику Марвін Мінський [11, с. 151]. Слідом за американським лінгвістом розвиток цієї концепції продовжив Ч. Філмор [16, с. 62]. Фрейми утворюються в ментальному лексиконі (в мозку) шляхом об'єднання знань про позамовну дійсність. Тобто це – база, яка необхідна для визначення ситуації, також система понять, в якій для засвоєння одного з них потрібно усвідомити всю структуру, в яку воно входить, одиниця знань, що обволікає певне поняття.

Згідно з розрядом денотатів існує дев'ять фреймів [8]. Нас безпосередньо цікавить один – хремадонімійний. Хремадонімію розуміємо як сукупність власних назв предметів матеріальної культури, здобуті або створені людиною. Так структура індивідуального хремадонімійного фрейму складається з чотирьох кіл: в **перше коло** тут входять назви предметів для власників цих предметів та для людей, що присвятили багато часу, зусиль та думок предметам-носіям хремадонімів – вчених, колекціонерів, працівників

музеїв та сховищ, водіїв транспортних засобів тощо. Хремадонімі першого кола міцно зафіксовані в пам'яті людини (*Imperial State Crown, Saint Grail, Tree of Knowledge*). **Друге коло** включає назви предметів для людей, які мали нагоду особисто познайомитись, побачити носіїв відповідних хремадонімів, або зіткнулися з ними, але ці хремадонімі не відбилися в пам'яті та не стали невід'ємною частиною їх життя (*Table of the Grand Commanders, Victory, an Angel Coin*). У **третьє коло** потрапляють хремадонімі, про які людина чула, знає щось про них, але предметів, наділених цими хремадоніміми, не бачила, не знайомилася з ними. Такі предмети зустрічаються дуже рідко в повсякденному житті (*Goblet of Fire, the Welsh Dragon, Cardillac Fleetwood*). Відповідно, хто не чув і не знає нічого про його існування, для того це сфера **четвертого кола**, що знаходиться за межами ментального лексикону. Але зона цього кола є вельми рухомою, адже звідси хремадонімі можуть потрапляти в перші три.

Скрипт – “структура репрезентації знань, які стосуються конкретних учасників ситуацій” [12, с. 402]. У даному випадку необхідно відзначити, що скрипт “засвоюється з дитинства, в результаті безпосереднього досвіду або співпереживання під час спостереження за іншими людьми” [9, с. 172]. Скрипти пояснюють “автоматичність дій людини, коли інформація виймається з довготривалої пам'яті миттєво та полегшує сприйняття певних скриптів текстових фрагментів” [13, с. 559]. Вони дозволяють людині відчувати себе комфортно і поводити себе звичайно у повсякденних ситуаціях. Скрипти передають знання “про стереотипні зміни ситуацій, процесів, подій” [6, с. 156]. Отже, скрипти – структура уявлення знань про те, як і що робиться, вони служать для збереження отриманої інформації про певні повсякденні ситуації, тобто є на кшталт боксів, куди до старих знань додаються нові [2, с. 71].

Сцена дозволяє виділити функції учасників: одні виступають вперед, інші залишаються на задньому плані [2, с. 62]. В даному випадку ми акцентуємо увагу не тільки на зоровому образі, але і на інших видах внутрішніх уявних образів.

Часто **сценарій** порівнюють зі скриптами, однак між ними є істотна відмінність. Сценарій не прив'язаний до конкретних учасників і до локалізації ситуації в часі та просторі. Він “виробляється в результаті інтерпретації тексту, коли слова та ідеї тексту створюють тематичні (“сценарні”) структури...” [9, с. 181]. Сценарій показує неавтоматичну життєву ситуацію і правила поведінки в ній. Він змальовує послідовність сцен, які “здійснюють учасники сюжету для досягнення мети” [13, с. 596].

Схема – “структура уявлення знань, альтернативна фрейму” [12, с. 400]. Американський

учений У. Найсер вважає схему “основним когнітивним засобом сприйняття, яке формується за допомогою накопичення досвіду”. Інформація, яка надходить, взаємодіє з формантом схеми, що допомагає сприймати повідомлення. Схема зображується як мережа зв’язків між елементами (вузлами), кожний з яких може бути з’єднаний з наступним або попереднім, в залежності від ситуації, що розглядається [12, с. 595]. Схеми, по-іншому, – контури понять, об’єднані в систему, “яка надає зв’язності тому чи іншому аспекту людської діяльності” [2, с. 62].

Отже, підсумовуючи все вищезазначене, можемо зробити висновок, що в свідомості людини наявні наступні структури репрезентації знань: концепт, фрейм, скрипт, схема, сцена, сценарій, які є базовими елементами ментальної ієрархії мовної свідомості людини та плідно взаємодіють між собою. Індивідуальний хремотонімічний фрейм структурує хремотоніми, а за допомогою сцени, схеми, скриптів та сценаріїв людина спроможна виділяти необхідний з поміж усіх наявних та використовувати за її потребами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерсон Джон Р. Когнитивная психология / Р. Андерсон, Джон Cognitive psychology ; [Пер. с англ. С. Комаров] – 5-е изд. – СПб. : Питер, 2002. – 496 с. : ил. – (Мастера психологии).
2. Демьянков В. З. Теория прототипов в семантике и прагматике языка / В. З. Демьянков // Структуры представления знаний в языке / Отв. редактор Кубрякова Е. С. – М. : ИНИОН РАН, 1994. – С. 32-86.
3. Залевская А. А. Введение в психолингвистику: Учебник / А. А. Залевская. – М. : Российский государственный гуманитарный университет, 1999. – 382 с.
4. Залевская А. А. Слово в лексиконе человека: психолингвистическое исследование / А. А. Залевская – Воронеж : Изд-во Воронежского психолингвистического ун-та, 1990. – 204 с.
5. Звегинцев В. А. Смысл и значение / В. А. Звегинцев // Теоретические и экспериментальные исследования в области структурной и прикладной лингвистики. – М. : МГУ, 1973 – С. 91-98.
6. Левицкий В. В. Семасіологія / В. В. Левицький – Винница : НОВА КНИГА, 2006. – 512 с.
7. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев – М. : Просвещение, 1969. – 214 с.
8. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.15 / Олена Юрійвна Карпенко. – Одеса, 2006. – 416 с.
9. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина – М. : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. – 245 с.
10. Мейтус В. Ю., Старинец В. С. О пространствах, определённых над словами естественного языка / В. Ю. Мейтус, В. С. Старинец // Материалы второго симпозиума по психолингвистике (Москва, 4-6 июня 1968 г.). – М., 1968. – с. 68-69.
11. Минский М. Фреймы для представления знаний / Марвин Минский ; [пер. с англ. О.Н. Гринбаума]. – М.: Энергия, 1979. – 152 с.
12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / Олена Олександрівна Селіванова – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
13. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
14. Старинцев В. С., Агабабян К. Г., Неद्याлкова Г. И. Экспериментальные исследования семантической организации ассоциативных сетей / В. С. Старинцев, К. Г. Агабабян, Г. И. Неद्याлкова // Моделирование в биологии и медицине. – Киев, 1968. – Вып. 3. – С. 6-13.
15. Старинец В. С., Агабабян К. Г., Неद्याлкова Г. И. Экспериментальные исследования структуры ассоциативных сетей / В. С. Старинец, К. Г. Агабабян, Г. И. Неद्याлкова // Моделирование в биологии и медицине. – Киев, 1968. – Вып. 3. – С. 6-13.
16. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. XXIII : Когнитивные аспекты языка. – С. 52-90.
17. Bousfield W. A. The Occurrence of Clustering in the Recall of Randomly Arranged Associates / W. A. Bousfield – Journal of General Psychology, 1953. – V. 49. – P. 229-240.
18. Carroll J. B. Rec. and op.: J. M. Anglin. The Growth of Word Meaning / J. B. Carroll // The Modern Language Journal. – Cambridge, Mass. : The MIT Press, 1970, 1972. – № 56. – P. 527-528.
19. Deese J. **The Structure of Associations in Language and Thought** / J. Deese – Baltimore : The John Hopkins Press, 1965. – 216 p.
20. Katz J. J., Fodor J. A. The Structure of a Semantic Theory / J. J. Katz, J. A. Fodor – Language, 1963. – V. 39. – P. 170-210.

21. Kiss G., Armstrong C., Milroy R., Piper J. The Associative Thesaurus of English and its Computer Analysis / G. Kiss, C. Aemstrong, R. Milroy, J.Piper //A. J. Aitken. **The Computer and Literary Studies**. – Edinburgh, 1973 – p. 153-165.
22. Mandler G. Association and Organization: Facts, Fancies, and Theory / G. Mandler // In T. R. Dixon, D. L. Harton (Eds.). *Verbal Behavior and General Behavior Theory*. – N. J. : Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1968. – P. 109-119.
23. Miller G. A. The Organization of Lexical Memory: Are Words Associations Sufficient? / G. A. Miller // In G. A. Talland & N. C. Waugh (Ed.). *The Pathology of Memory*. – New-York : Academic Press, 1969. – P. 167-173.
24. Miller G. A. Psycholinguistic Approaches to the Study of Communication / G. A. Miller // In D. Arm (Ed.). *Journeys in Science. Small Steps, Great Strides* – Albuquerque : University of New Mexico Press, 1967. – P. 43.
25. Morton G. A Model for Continuous Language Behavior / G. Morton // *Language and Speech*, 1964. – V. 7 – P. 40-70.
26. Osgood C. E. *Methods and Theory in Experimental Psychology* / C.E.Osgood – New-York etc. : Oxford University Press, 1953. – P. 194-195.

Ткаченко А. В.

КОГНИТИВНЫЕ СТРУКТУРЫ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ ХРЕМАТОНИМИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ

В предложенной статье рассматриваются основные структуры репрезентации хремотонимов в ментальном лексиконе индивида. Вопрос построения моделей и схем организации ментального лексикона привлекает огромное внимание лингвистов («Λογος όνομαστική», № 4, 2012, с. 40-44).

Ключевые слова: репрезентация знаний, хремотоним, ментальный лексикон, фрейм.

Tkachenko A. V.

REPRESENTATION OF CHREMATONYMIC KNOWLEDGE IN COGNITIVE STRUCTURES

The article deals with the main representation structures of chrematonyms in the mental lexicon of an individual. The task of model construction and scheme organization of mental lexicon attracts much attention of linguists today («Λογος όνομαστική», № 4, 2012, с. 40-44).

Key words: knowledge representation, chrematonym, mental lexicon, frame.